

УДК 338:48

Аналітичне відстеження стану ліцензування туроператорської діяльності в Україні

Мілінчук О.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту організацій і бізнес-адміністрування
Житомирського державного технологічного університету

Стаття присвячена актуальним питанням порядку ліцензування туроператорської діяльності в Україні з урахуванням законодавчих особливостей отримання та анулювання ліцензії. Проаналізовано та систематизовано інформацію про кількість туроператорів за регіонами, а також показники їх діяльності. Досліджено світовий досвід провадження туроператорської діяльності. Окреслено шляхи мінімізації ризиків провадження туроператорської діяльності.

Ключові слова: туроператор, туроператорська діяльність, ліцензія, ліцензування, ліцензійний реєстр.

Мілінчук О.В. АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ЛИЦЕНЗИРОВАНИЯ ТУРОПЕРАТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена актуальным вопросам порядка лицензирования туроператорской деятельности в Украине с учетом законодательных особенностей получения и аннулирования лицензии. Проанализированы и систематизированы информация о количестве туроператоров по регионам, а также показатели их деятельности. Исследован мировой опыт ведения туроператорской деятельности. Определены пути минимизации рисков ведения туроператорской деятельности.

Ключевые слова: туроператор, туроператорская деятельность, лицензия, лицензирование, лицензионный реестр.

Milinchuk O.V. ANALYTICAL VIEW ON LICENSING OF TOUR OPERATOR'S ACTIVITY IN UKRAINE

The article is devoted to topical issues of the licensing procedure for tour operator's activity in Ukraine within the framework of legislation features to obtain and revoke the license. The information on the number of tour operators by Ukrainian regions and indicators of their economical statement was analyzed and systematized. The international experience in conducting tour operating activities has been studied. The ways of minimizing the risks of conducting tour operator's activity are determined.

Keywords: tour operator, tour operating, license, licensing, license registry.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світовий туристичний ринок продовжує розвиватись, і, згідно з даними Світової організації туризму (UNWTO), кількість туристів у 2016 р. сягнула понад 1,2 млрд. осіб [1]. Сучасна туристична індустрія є унікальним поєднанням підприємств, що представляють понад 50 галузей економіки, взаємовигідна економічна співпраця між якими дає змогу забезпечувати потреби споживачів у якісних туристичних послугах та формувати, просувати і реалізовувати конкурентні туристичні продукти. 7% сукупного світового експорту та 30% світового експорту послуг займають туристичні послуги; грошові надходження від міжнародного туризму у 2000 р. становили 495 млрд. дол. США, а в 2016 р. зросли в 2,5 рази до 1 220 млрд. дол. США [1].

Важливим каталізатором розвитку туристичного ринку є ефективна робота туроператорів, «для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення

туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність» [2]. Співпраця туроператорів з продуцентами первинних туристичних послуг (транспортними компаніями, готелями, розважальними закладами, екскурсійними бюро тощо) на основі укладених прямих договорів дає змогу сформувати конкурентні туристичні продукти. Прикладом успішного міжнародного холдингу, що об'єднує туроператорів по всьому світі, є «TUI Group». Компанія обслуговує понад 30 млн. туристів у 180 країнах світу та протягом 2016 р. згенерувала товарообіг понад 17 млрд. євро. Представництво «TUI Group» в Україні засновано у 2009 р. та сьогодні є одним з лідерів за кількістю обслуговуваних туристів [3]. Як міжнародний, так і національний туроператори як розробники туристичних продуктів несуть відповідальність за якість

надання туристичних послуг, що його формують. З метою регулювання туристичного ринку та контролю за дотриманням туроператорами взятих перед підприємствами-партнерами та туристами зобов'язань використовується процедура ліцензування. Ліцензування як інструмент державного регулювання широко використовується у світовій практиці. В Україні, згідно з Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. № 1775-III, туроператорська діяльність також є одним з об'єктів ліцензування (стаття 9, пункт 30) [4]. Дослідження ефективності наявного порядку ліцензування як одного з факторів розвитку туризму в Україні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань розвитку туризму в Україні займається низка науковців. Серед них слід назвати таких, як Д.І. Басюк, В.Г. Герасименко, Л.П. Дяченко, В.Ф. Кифяк, В.К. Кіптенко, М.П. Бондаренко, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, В.С. Пазенок, В.К. Федорченко, Ф.Ф. Шандор, І.М. Школа. В працях зазначених вчених розкрито різні аспекти функціонування вітчизняного туристичного ринку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій, динаміка світових та внутрішніх подій в туризмі вносить постійні корективи та є предметом безперервного аналізу [5, с. 127]. Одним з актуальних питань, що потребує аналітичного відстеження, є стан ліцензування вітчизняних туроператорів. Наявність ефективної процедури ліцензування забезпечує рівні можливості суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг, забезпечує захист прав громадян, захист навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування [2]. З урахуванням важливості цього напрямку досліджень у вітчизняній науковій періодичній літературі доцільним є огляд стану ліцензування туроператорської діяльності в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналітичне відстеження порядку ліцензування туроператорської діяльності з урахуванням статистичних даних щодо кількості туроператорів, які отримали ліцензію протягом 2014–2016 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність ліцензування в галузі туризму викликана високими споживчими ризиками, які потребують використання спеціальних механізмів захисту як прав і законних

інтересів споживачів-туристів, так і підприємств-партнерів по бізнесу. Крім того, встановлення узгодженого переліку організаційних, кваліфікаційних та інших вимог, обов'язкових для виконання туроператорами, стимулює розвиток професійної конкуренції на ринку туристичних послуг, впорядковує відносини між туроператорами та турагентами під час реалізації останніми туристичного продукту, сформованого туроператором, та загалом сприяє підвищенню рівня туристичного обслуговування туроператорами [6, с. 66]. Ліцензування вітчизняної туристичної діяльності було започатковано у 1990-х рр. і зазнало суттєвих змін протягом останніх 25 років. Уперше туризм було включено до ліцензійних видів діяльності на підставі Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. № 698-XII, за умови якого ліцензуванню підлягала будь-яка діяльність, пов'язана з наданням туристичних послуг; суб'єктами ліцензування при цьому вважались не тільки фірми-посередники, але й засоби розміщення, підприємства харчування, транспортні компанії тощо. Протягом наступних років в Україні ліцензувалися або окремі види туризму (іноземний, зарубіжний, внутрішній, екскурсійне обслуговування), або певні види діяльності (туроператорська та турагентська), що супроводжувалося затвердженням необхідних нормативно-правових документів. Однак у жовтні 2010 р. законодавча база з ліцензування у сфері туризму оновилася внаслідок уведення в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності», згідно з яким було скасовано ліцензування турагентської діяльності. Проте зі скасуванням ліцензування турагентської діяльності підвищилась відповідальність туроператорів, оскільки договори укладаються від імені туроператора, а останній несе зобов'язання за дотримання якості заявленого переліку послуг туристичного обслуговування. Таким чином, нині тільки один вид туристичної діяльності – туроператорський – підлягає ліцензуванню в Україні. З метою методичного та організаційного впорядкування процедури видачі ліцензії на право ведення туроператорського бізнесу Кабінетом Міністрів України було видано Постанову «Про затвердження ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності» від 11 листопада 2015 р. № 991 [7].

Функції органу ліцензування туроператорської діяльності з 2016 р. виконує Міністер-

ство економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ України), а саме Департамент туризму та курортів [8]. Здобувач ліцензії, який має намір провадити туроператорську діяльність, подає до зазначеного органу ліцензування заяву про отримання ліцензії та такі документи:

1) ксерокопія гарантії банку або іншої кредитної установи, що підтверджує фінансове забезпечення цивільної відповідальності перед туристами у розмірі суми, еквівалентної не менше 20 000 євро або 10 000 євро, якщо вид діяльності включає в себе надання послуг з виїзного туризму або внутрішнього/в'їзного туризму відповідно (засвідчена керівником здобувача ліцензії);

2) відомості щодо місць провадження туроператорської діяльності;

3) копії документів (їх витягів), що підтверджують освітньо-кваліфікаційний рівень, стаж роботи керівника здобувача ліцензії, необхідний для провадження туроператорської діяльності (засвідчена керівником здобувача ліцензії);

4) ксерокопія договору, укладеного зі страховою компанією, про обов'язкове (медичне та від нещасного випадку) страхування туристів, що здійснюють туристичні подорожі (засвідчена керівником здобувача ліцензії);

5) опис документів, що подаються для одержання ліцензії [7].

Ліцензіат зобов'язаний зберігати протягом дії ліцензії оригінали документів, копії яких подаються до органу ліцензування. Крім того, ліцензіат зобов'язаний у письмовій формі повідомляти органу ліцензування про всі зміни даних, які були зазначені у його підтвердних документах, що додавалися до заяви про отримання ліцензії, не пізніше одного місяця з дати набуття таких змін [7].

Для аналітичного відстеження кількості ліцензованих туроператорів, згідно з Ліцензійними умовами [7], використано дані ліцензійного реєстру суб'єктів туроператорської діяльності, який ведеться органом ліцензування – Департаментом туризму та курортів МЕРТ України [9].

Станом на 17 листопада 2017 р. кількість суб'єктів туроператорської діяльності, які в повному обсязі виконали вимоги Ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності, становить 438 юридичних осіб. Вагома частка туроператорів працює у 2016–2017 рр. без наданої гарантії банку, що підтверджує фінансове забезпечення, отже, не виконує Ліцензійних умов. Загальну характеристику

діяльності туроператорів представлено в табл. 1.

Дані табл. 1 свідчать про зменшення кількості ліцензованих туроператорів та суттєве скорочення кількості працюючих на туристичних підприємствах у 2016 р. відносно 2014 р. При цьому дохід від надання туристичних послуг збільшився до 11 млрд. грн., або на 102,2%, а витрати зросли до 8,6 млрд. грн., або на 69,4%, тобто спостерігається позитивна тенденція зростання прибутковості туристичної галузі, зокрема за рахунок підвищення продуктивності праці штатних працівників туроператорів.

Вважаємо, що позитивно на продуктивність праці співробітників туристичних підприємств впливають кадрові вимоги для ліцензування туроператорської діяльності. Зокрема, керівник туроператора, його філії, іншого відокремленого підрозділу повинен мати вищу фахову освіту, що підтверджується документом про освіту, та стаж роботи у сфері туризму не менше трьох років, що підтверджується записами у трудовій книжці, або освіту у сфері туризму, що підтверджується документом про освіту. У штаті туроператора повинно налічуватися не менше 30 відсотків працівників, які мають стаж роботи у сфері туризму не менше трьох років, що підтверджується записами в трудових книжках, або освіту у сфері туризму. Аналіз даних табл. 1 свідчить про те, що 42–45% працівників мають вищу або середню спеціальну освіту в сфері туризму, що дає змогу забезпечити туристичне обслуговування на високому професійному рівні.

Крім кадрових вимог, Ліцензійні умови провадження туроператорської діяльності передбачають виконання організаційних вимог (зберігати договори на туристичне обслуговування, вести облік виданих туристам договорів обов'язкового страхування, мати власний веб-сайт тощо) та технологічних вимог (мати інформаційну вивіску, бути забезпеченим оргтехнікою та доступом до Інтернет, розмішувати в офісі інформацію про наявність фінансового забезпечення цивільної відповідальності ліцензіата перед туристами тощо) [7].

Загалом, згідно з даними Державної служби статистики України, у 2016 р. діяли 1 838 суб'єктів туристичної діяльності, зокрема 552 туроператори. Більшість туроператорів, а саме 337 юридичних осіб, або 61%, здійснює господарську діяльність у м. Києві, 60 юридичних осіб, або 11%, здійснюють гос-

Загальна характеристика діяльності туроператорів у 2014–2016 рр.

Найменування показників	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Відхилення	
				+/-	%
Кількість туроператорів, од.	667	500	552	-115	-17,24
Середньооблікова кількість штатних працівників, ос.	9 834	4 131	4 926	-4 908	-49,91
– з них кількість тих, хто має вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму;	4 475	18 06	2 064	-2 411	-53,88
– жінки;	7 067	2 915	3 483	-3 584	-50,71
– особи до 30 років	3 462	1 462	1 583	-1 879	-54,27
Дохід від наданих туристичних послуг (без ПДВ та акцизу), тис. грн. зокрема дохід від екскурсійної діяльності	5 432 673,4	4 233 712,6	10 983 160,1	+5 550 486,7	+102,2
	153 971,5	26 337,3	14 682,8	-139 288,7	-90,5
Сума комісійних, агентських та інших винагород, тис. грн.	394 528,7	381 820,0	221 675,4	-172 853	-43,81
Операційні витрати на надання туристичних послуг, тис. грн.	5 104 476,7	4 085 140,5	8 644 241,3	3 539 765	69,35

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [10; 11; 12]

подарську діяльність у Львівській області, інші 28% рівномірно розміщені серед інших 23 областей України [10] (табл. 2).

За даними табл. 2 можна побачити, що відбувається поступове скорочення кількості туроператорів як по Україні загалом, так і в розрізі окремих регіонів. Винятками є Київська (+1), Львівська (+8), Харківська (+2), Черкаська (+2) та Чернігівська (+1) області. Несуттєві кількісні коливання протягом 2014–2016 рр. не вплинули на структуру розподілу туроператорів за регіонами, а найбільша частка туроператорів зареєстрована та здійснює діяльність в м. Києві. Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів та аналогічних обов'язкових платежів) туроператорів м. Києва у 2016 р. становить 10,1 млрд. грн., або 92% від сукупного доходу, отриманого туроператорами України [10].

Анулювання ліцензії туроператора здійснюється на основі порядку, прописаного в статті 16 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. № 222-VIII [4]. Підставою анулювання ліцензії можуть бути як заява ліцензіата, так і акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, акт про відмову ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування, акт

про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії [4].

Обґрунтованому вжиттю планових заходів державного нагляду з метою запобігання порушень роботи ліцензованих туроператорів сприяють визначені критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження туроператорської діяльності та визначення періодичності вжиття планових заходів державного нагляду (контролю) департаментом туризму та курортів МЕРТ України [13].

Критеріями, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження туроператорської діяльності, що підлягає ліцензуванню, є такі: 1) тривалість провадження туроператорської діяльності; 2) обсяг наданих туристичних послуг (кількість туристів, які скористалися послугами туроператорів); 3) наявність порушень ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності [13].

Згідно зі статистичними даними МЕРТ України частка суб'єктів господарювання, які здійснюють туроператорську діяльність менше 2 років, складає 10,64% від загальної кількості суб'єктів туроператорської діяльності (високий ступінь ризику діяльності), частка суб'єктів господарювання, які здійснюють туроператорську діяльність від 2 до 4 років, складає 30,05% (середній ступінь

Таблиця 2

Кількісний розподіл туроператорів України за регіонами у 2014–2016 рр.

Найменування регіону	2014 р.		2015 р.		2016 р.		Відхилення	
	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	+/-	Пунктів структ.
Україна	667	100,0	500	100,0	552	100,0	-115	0,0
Вінницька область	11	1,6	8	1,6	7	1,3	-4	-0,4
Волинська область	15	2,2	10	2,0	4	0,7	-11	-1,5
Дніпропетровська область	21	3,1	17	3,4	14	2,5	-7	-0,6
Донецька область	4	0,6	2	0,4	3	0,5	-1	-0,1
Житомирська область	4	0,6	3	0,6	3	0,5	-1	-0,1
Закарпатська область	16	2,4	17	3,4	16	2,9	0	0,5
Запорізька область	10	1,5	7	1,4	7	1,3	-3	-0,2
Івано-Франківська область	22	3,3	14	2,8	12	2,2	-10	-1,1
Київська область	5	0,7	4	0,8	6	1,1	+1	0,3
Кіровоградська область	4	0,6	1	0,2	1	0,2	-3	-0,4
Луганська область	–	–	–	–	–	–	–	–
Львівська область	52	7,8	52	10,4	60	10,9	+8	+3,1
Миколаївська область	6	0,9	5	1,0	3	0,5	-3	-0,4
Одеська область	40	6,0	24	4,8	30	5,4	-10	-0,6
Полтавська область	1	0,1	0	0,0	0	0,0	-1	-0,1
Рівненська область	6	0,9	7	1,4	3	0,5	-3	-0,4
Сумська область	5	0,7	0	-	1	0,2	-4	-0,6
Тернопільська область	10	1,5	8	1,6	8	1,4	-2	0,0
Харківська область	9	1,3	9	1,8	11	2,0	+2	0,6
Херсонська область	7	1,0	4	0,8	3	0,5	-4	-0,5
Хмельницька область	3	0,4	2	0,4	1	0,2	-2	-0,3
Черкаська область	6	0,9	8	1,6	8	1,4	+2	+0,5
Чернівецька область	24	3,6	15	3,0	12	2,2	-12	-1,4
Чернігівська область	1	0,1	2	0,4	2	0,4	+1	0,2
м. Київ	385	57,7	281	56,2	337	61,1	-48	3,3

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [10; 11; 12]

ризик), 59,31% суб'єктів господарювання здійснюють туроператорську діяльність понад 4 роки (незначний ступінь ризику) [8].

Найбільшу кількість послуг надають туроператори, які протягом року обслуговують понад 50 000 туристів. Відсоткова кільк-

кість таких туроператорів складає менше 1,2%. Ризики від провадження їх діяльності мають високий ступінь, а перевірка їх діяльності може здійснюватись не частіше одного разу на 2 роки. До середнього ступеня ризику можна віднести туроператорів, які обслуговують протягом року від 20 000 до 50 000 туристів. Їх відсоткова кількість також не перевищує 0,3%. Перевірка діяльності цієї групи туроператорів здійснюється не частіше одного разу на 3 роки. Також на ринку туристичних послуг працюють туроператори, загальний обсяг наданих протягом року послуг яких не перевищує 20 000 туристів (98,5%) (незначний ступінь ризику). Таким чином, перевірка діяльності більшості туроператорів здійснюється не частіше одного разу на 5 років [8].

Підхід, що полягає у виділенні трьох груп туроператорів за ступенем ризику провадження туроператорської діяльності, дає змогу зменшити навантаження на адміністративний апарат МЕРТ України, при цьому зберегти періодичний контроль над діяльністю найбільших туроператорів, що здійснюють діяльність у вітчизняному правовому полі.

Висновки з цього дослідження. Результати проведеного дослідження вказують на ефективність ліцензування туроператорської

діяльності як інструмента державного регулювання туристичного ринку. Наявність ліцензії туроператора свідчить про те, що на ринку працює суб'єкт господарської діяльності, який має певний досвід, імідж та відповідає кадровим, технологічним та організаційним вимогам. Контроль за дотриманням ліцензійних умов з боку держави в особі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, а саме Департаменту туризму та курортів, додає впевненості туристам щодо дотримання їх прав як споживачів туристичних продуктів та окремих туристичних послуг.

На увагу заслуговує розроблений та затверджений у 2017 р. комплекс критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження туроператорської діяльності, а також визначення на цій основі періодичності планових заходів перевірки ліцензованих туроператорів [13]. Подальшим кроком, який дасть змогу забезпечити більш повне дотримання прав споживачів, є перегляд суми фінансового забезпечення цивільної відповідальності туроператорів з урахуванням аналогічних критеріїв тривалості провадження туроператорської діяльності; кількості туристів, які скористалися послугами туроператорів; наявності порушень ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт світової організації туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/978928>.
2. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/para01#o1>.
3. Офіційний сайт ТUI Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tui.ua/about>.
4. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19/page>.
5. Тарасюк Г.М. Розвиток вітчизняного туризму в контексті світових туристичних тенденцій / Г.М. Тарасюк, О.В. Мілінчук // Науковий вісник Ужгород. націон. ун-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – № 7. – Ч. 3. – С. 127–131.
6. Мілінчук О.В. Аналітичне відстеження ефективності ліцензування туроператорської діяльності в сучасних умовах / О.В. Мілінчук, Ю.О. Кириєнко // Менеджмент суб'єктів господарювання: проблеми та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 11–13 червня 2015 р.). – Житомир, 2015. – С. 66–68.
7. Про затвердження ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-%D0%BF>.
8. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=4268f55c-fec7-4d63-b4d3-1a0311a7297b&tag=Turizm>.
9. Ліцензійний реєстр суб'єктів туроператорської діяльності Департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=95d9dfc1-a594-4c28-b3c4-949eb58d3562&tag=LitsenziiniiRestrSubktivTuroperatorskoiDialnosti>.

10. Туристична діяльність в Україні у 2016 р. : статистичний бюлетень // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Туристична діяльність в Україні у 2015 р. : статистичний бюлетень // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Туристична діяльність в Україні у 2014 р. : статистичний бюлетень // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження туроператорської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/153-2017-%D0%BF>.